

Az *el*- igekötős igék jelentései Nyitragerencsér nyelvjárásában¹

A kognitív szemantika, a nyelvi egységek jelentésének kutatásában és leírásában érdekelt tudományág számára a sztenderd vagy dialektológiai fogalommal élve: a köznyelvi szövegeken kívül megkerülhetetlen a nyelvjárási szövegek elemzése, kutatása is. Számos nyelvész sürgeti a nyelvjárások ezen új szempontú, mélyreható vizsgálatát, mivel a dialektusok a legrégebben és a legnagyobb mértékben konvencionált szemantikai és morfofonológiai rétegeken alapulnak ma is, illetőleg a tágabb vizsgálat alapjául a népi kategorizáció elvei és sémái szolgálnak (Tolcsvai Nagy 2011a: 266–7). Habár a nemzetközi irodalomban már szép számban jelent meg publikáció a nyelvjáráskutatás kognitív szempontú elemzésével kapcsolatban (Kristiansen–René 2008, Geeraerts–Speelman 2010, Nilsson 2001, Szelid–Geeraerts 2008 stb.), a magyar nyelvterületen még alig akad ilyen jellegű értekezés. Kivételt képez Iglai Edit *Kognitív nyelvészet és dialektológia* című tanulmánya, amelyben az északkeleti nyelvjárástípusba tartozó 18 település tájszavai körében végzett kognitív szemantikai és szociolingvisztikai vizsgálgóds eredményeit mutatja be (Iglai 2012).

A következőkben ismertetett tanulmány Nyitragerencsér *el* igekötős igéi körében végzett kognitív jelentéstani vizsgálat eredményeit közli. Tekintettel arra, hogy a jelentés fogalmi struktúrák rendszereként a holizmus, a prototípuselv és a kognitív tartományokban való profilálás segítségével írható le (Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 32), a prototípuselv alapján taglalom az *el* igekötős igék jelentését, ugyanis az elv a jelentéshálózat feltérképezésére, a jelentésbeli különbségek és egyezések, valamint a poliszémia kialakulásának a leírására alkalmazható. Mindezek értelmében a dolgozat célja a nyelvjárásban realizálódó *el* igekötős igék szemantikai szerkezetének a leírása, valamint az *el* igekötő jelentéskiterjesztésének feltárása: hogyan lesz az *el* igekötő elsődleges, irányjelölő funkciójából aspektusjelentés. Mivel a nyelvjárás nagyon gyakran – az eltérő valóságérzékelés, a saját tapasztalatok, ismeretek leképezésének a következtében – eltérő szövegségeket, úgynevezett tájszavakat használ az egyes fogalmak megnevezésére, így várhatóan az igekötős igék körében is lesz különbség a sztenderdhez képest. A vizsgálat korpuszát Sima Ferenc dialektológus által gyűjtött, kontextusban szereplő tájszavak képezik. Az igekötős ige jelentésszerkezetének felvázolása a Langacker-féle elméletre és módszertanra épül, amely az igekötős igét kompozitumszerkezetként értelmezi (Langacker 1987).

¹ A kutatást a Collegium Talentum tehetséggondozó program is támogatta. Ezúton szeretném megköszönni Tolcsvai Nagy Gábornak minden részletre kiterjedő segítségét és szakmai tanácsát.

1. Módszertani alapozás

Nyitragerencsér tájszavait Sima Ferenc a tervei közt szereplő Nyitra-vidéki tájszótár elkészítéséhez gyűjtötte és jegyezte fel, de a kiadás betegsége miatt nem valósulhatott meg (Sándor 2007: 354). Mivel nem végzek változásvizsgálatot, az 1940-től 1995-ig tartó gyűjtésből származó *el* igekötős igék adatbázisa képezi a kutatásom alapját. Az *el* igekötős igék a tájszóanyagban 87 esetben szerepelnek. Maga a korpusz eleget tesz a funkcionális nyelvészet által meghatározott szempontoknak, alapkövetelményeknek (l. Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 33). Tekintettel arra, hogy a nyelvi elemek a kognitív szemantika elvei alapján közvetlen támogató mátrixukban, fogalmi közegükben értelmezhetők (Tolcsvai Nagy 2005: 28–9), megjegyzendő, hogy némely esetben az adatok értelmezhetetlenek voltak, a példamondatok alapján nem sikerült meghatározni a jelentést. Ez indokolja azt, hogy az elemzés során nem foglalkoztam a következő alakokkal: *eldob*, *elfér*, *elgyengül*, *elhagy*, *elhajít*, *elkel*, *elrendel*.

Az igekötők csoportosítását a prototípuselv szerinti kategorizáció segítségével végzem el, ezért hasznos a középponti példány meghatározása, amely a tájszóanyagban leggyakrabban szereplő *elme*gy igekötős ige (a nyelvi egység összetevőinek elsődleges jelentéséből, jellegzetes tulajdonságaiból adódóan is, hiszen az *el* igekötő elsődlegesen térben elfelé irányulást, a *me*gy ige szándékos térbeli előrehaladást fejez ki). A csoportok és a kategóriák a prototipikus jelentéstől való fokozatos távolodás következtében alakulnak ki. Az első csoportba a térbeli irányultsággal rendelkező igekötős igék tartoznak, a másodikban az irányjelentéssel bíró, de térjelentést szemantikai szerkezetükben nem tartalmazó igekötős igék találhatóak, a harmadik csoportban pedig a tér- és irányjelentés nélküli igekötős igék vannak. Az *el* igekötővel rendelkező igék körében (az *elme*gy igét is beleértve) az irányjelölő (távolodást kifejező) funkció az elsődleges (Szilágyi N. 1996: 17, D. Mátai 2003: 411–3), ezért elsőként a valamilyen térbeli irányultságot kifejező igekötős igéket elemeztem, kategorizáltam. A másik két csoportnál az igekötő által jelölt fizikai térviszony fokozatos deszemantizálódása és absztrahálódása figyelhető meg (a centrum-periféria séma alapján), így további kategóriák és alkategóriák körvonalazhatók (fenntartva, hogy a körvonalak nem minden esetben határozottak, és egymást átfedhetik).

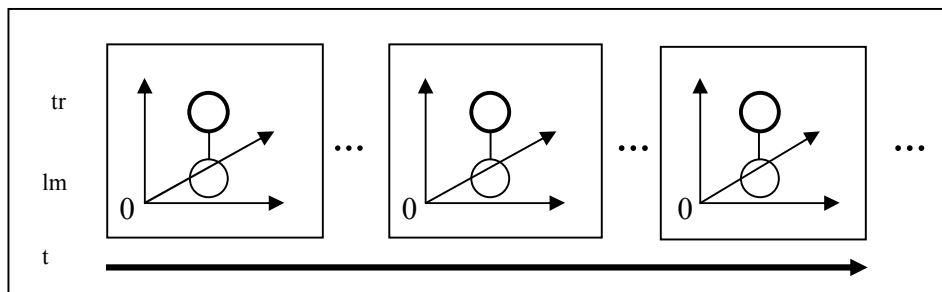
2. A prototipikus *elme*gy igekötős ige jelentésszerkezete

A prototipikus *elme*gy igekötős ige kompozitumszerkezet, ezért külön-külön, azután együtt taglalom a két nyelvi egység jelentését Tolcsvai Nagy (2005: 28–34) alapján. A *me*gy ige, amely elsődleges jelentésében szándékolt térbeli előrehaladást jelent, a következőképpen jellemezhető:

- a) a folyamat időbeli profillal, szekvenciális letapogatással rendelkezik, imperfektív (időben körülhatárolatlan), időbeli korlátozás nélkül;
- b) a megismerő tartomány a fizikai tér;
- c) a trajektor valamely létező, a 3D-s térben a mozgás képességével rendelkezik;

- d) a landmark specifikálatlan fizikai tárgy, kötött régió a 3D-s fizikai kontinuumban;
- e) a cselekvő (trajektor) – vagyis az elsődleges figura –, amely az ige jelentésszerkezetében szerepel, saját akaratból és energiaforrásból végez helyváltoztató mozgást (prototipikusan emberi lényről van szó).

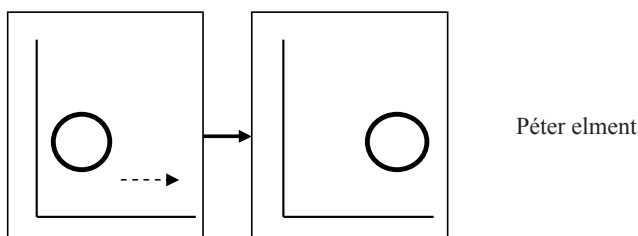
Orientált fizikai tér

1. ábra. A megy sematikus ábrája (Tolcsvai Nagy 2005: 32)

Az ábra a pillanatnyi állapotok sorozatából csak néhányat szemléltet. A *megy* ige összegezve imperfektív, térbeli és időbeli végpont nélküli temporális viszonyt képez le (Tolcsvai Nagy 2005: 31–3).

Az igekötők legrégebbi funkciójaként a cselekvés irányának megjelölését tartjuk: legfontosabb szemantikai szerepe, hogy a nyelvi világ térstruktúrájában való elmozdulásokat megjelenítse, explicitté tegye (Szilágyi N. 1996: 17). Ebből következik, hogy elsődlegesen valamilyen térviszonyt jelöl, két fizikai tárgy térbeli relációját, ahol az egyik – az elsődleges figura – a figyelem előterében áll (trajektor), a másik – a másodlagos figura (landmark) – pedig ehhez viszonyul (Tolcsvai Nagy 2010: 70). Értelemszerűen az *el* igekötő elsődlegesen szintén térbeli irányultságot fejez ki. Az igekötő trajektora (valamilyen entitás) egy forrás-cél ösvényen halad végig. Jelentése röviden így adható meg: a 3D-s térben az entitás (elsődleges figura) távolodik, távolodva halad egy helytől (másodlagos figurától). Ezt az alábbi sematikus jelentésábrára szemlélteti:

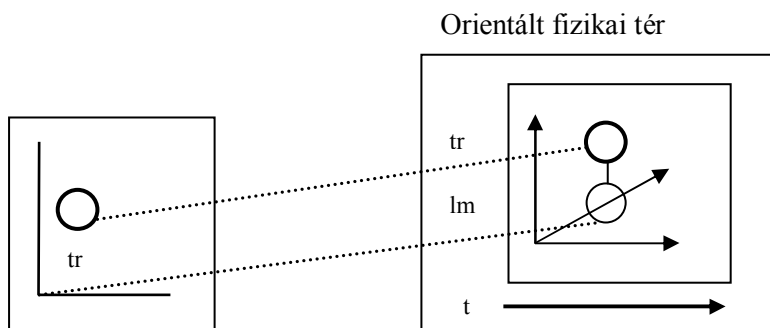
2. ábra. Az *el* igekötő ábrázolása a Langacker-féle jelentésstanban (Tolcsvai Nagy 2010: 70–1)

Megjegyzendő, hogy a teret az emberi test perspektívájából érzékeljük, tehát a térjelentés itt közvetlen tapasztalaton alapul (Tolcsvai Nagy 2011b: 232). Az esemény térbeli helyét a résztvevők elhelyezkedése alapján adhatjuk meg, viszont mindig egy aktuális beszélő nézőpontjából látjuk, tapasztaljuk a dolgokat, a figyelmünket ő irányítja.

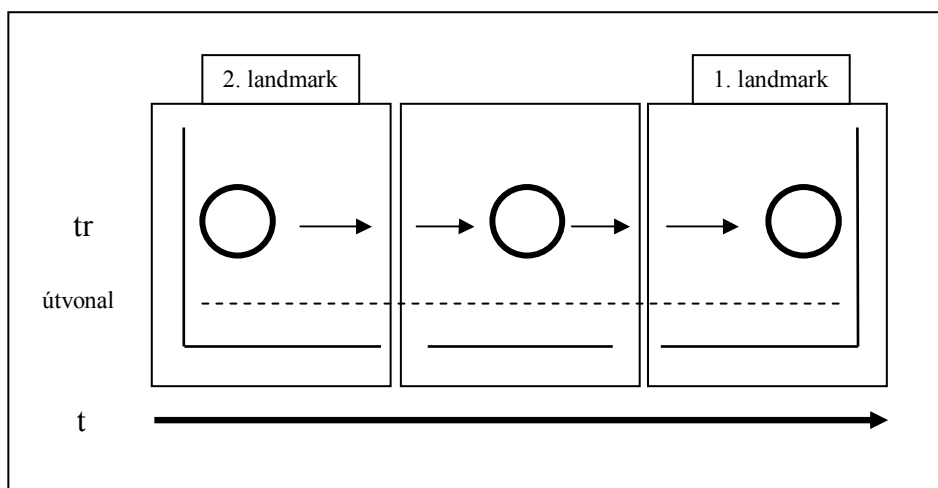
A prototipikus *elmegy* igekötős ige jelentésszerkezete három sematikus figura temporális viszonyaként írható le. A résztvevők sematikus – alszerkezetként – megjelennek az ige jelentésszerkezetében: *elmegy* VALAKI, VALAHOVÁ, VALAHONNAN.

A térbeli mozgás végrehajtója – VALAKI – az elsődleges figura, a **trajektor** (az ábrán a vastag karika jelöli), amely prototipikusan olyan cselekvő emberi lény, aki saját akaratból és energiaforrásból végrehajtott helyváltoztató mozgásra képes. Az *el* igekötő trajektora (a forrás-cél ösvényen haladó valamely entitás) megfeleltethető a *megy* ige trajektorával (mozgás képességével rendelkezik valamely 3D-s térben). Ezt követően a VALAHOVÁ információ aktiválódik az elmében, ezért ez a másodlagos figura, vagyis az **1. landmark** lesz az igekötős ige következő sematikus jelentése. Mivel a „megérkezés” helyét jelöli, végpontnak is nevezhető. A másodlagos figura egy fizikai térben (amely ez esetben prototipikusan sík felületű) körülhatárolt vagy körülhatárolatlan helyet jelöl, csakúgy, mint a harmadik figura, a **2. landmark**: VALAHONNAN. A 2. landmarkot kezdőpontnak jelöljük, mivel azonban tapasztalati alapon számos ismeretet az emberi testhez viszonyítunk (a mondatban a saját vagy egy beszélő nézőpontjából látjuk és láttatjuk a dolgokat), ezért a kezdőpont a kontextusban gyakran nem neveződik meg.

Az *el* igekötő 2. landmarkja (a forrás-ösvény-cél sémában a forrás) megfelel a *megy* ige landmarkjának (specifikálatlan fizikai tárgy, kötött régió 3D-s fizikai kontinuumban). A megfelelésnek műveleti jellege van, a két trajektor és a két landmark egymást kölcsönösen kidolgozza: a jelentésszerkezetek valamelyest megváltoznak, még ha lényegi jellemzőiket meg is tartják. A *megy* ige (sematikus) trajektora (mozgás képességével rendelkezik 3D-s térben) kidolgozottabb, mint az igekötőé (valamely entitás), ellenben a landmarkok esetében az *el* igekötő landmarkja lesz specifikusabb az ige landmarkjával szemben, így a kidolgozás az igekötőre hárul. Az alábbi ábrák szemléltetik a műveletet (Tolcsvai Nagy 2005: 32 nyomán):

3. ábra. Az *elmegy* kognitív ábrája a Langacker-féle jelentésában

4. ábra. Az *elmegy* ige sematikus jelentésábrája

A második landmark valamelyik térbeli kezdőpontot, az első pedig valamelyik térbeli végpontot reprezentál egy háromdimenziós térben.

A két jelentésszerkezet közötti megfelelések és részleges kidolgozások az idő- és a térleképezésben jelentésmódosulásokat eredményeznek: az imperfektív, tér- és időbeli végpont nélküli temporális viszonyt leképező *megy* ige az igekötő landmarkja által befejezetté válik, mivel elhagyja a kezdőpontot (a forrást, a 2. landmarkot). A folyamat, amelyet az ige jelentésszerkezete tartalmaz, időben történik, a résztvevők viszonya temporális. A három ikon az időbeli folyamat különböző (az ábrán csupán lényeges) fázisait szemlélteti, mivel a folyamat nem más, mint pillanatnyi állapotok egymásra következésének a sorozata, ahol a résztvevők viszonya a folyamat befejezéséig állandóan változik. Az elsődleges figura, a trajektor egy bizonyos horizontális irányú útvonalon halad végig a kezdőponttól a végpontig, hogy elérje a célját.

Az eseményszerkezet a következő: az elsődleges figura felegyenesedett testhelyzetben, arccal előre, járó mozgást végezve elhagyja a kezdőpontot (2. landmark), és átlagos járási sebességű mozgással az 1. landmark által reprezentált végpontba jut.

Az igekötők többsége elsődlegesen valamilyen atemporális térbeli viszonyt (útvonalon való haladást), az igék pedig imperfektív, térbeli és időbeli temporális viszonyt képeznek le. Azáltal, hogy a két trajektor és a két landmark egymást kölcsönösen „kidolgozza”, az igekötő az igt befejezett aspektusúvá teszi. Az *elmegy* ige által reprezentált cselekvés a végpontba való jutáskor befejeződik időben is: a trajektor eléri célját, tehát az ösvény térbeli és időbeli végpontot kap. Gyakorlatilag az igt befejezett aspektusúvá, és az idővonatkozás nélküli igekötő összegző letapogatás jellegű időjelentéssel egészül ki (l. Langacker 1987). A kompozitumszerkezet ebben az esetben egy négydimenziós tér-idő kontinuumot képez le (Tolcsvai Nagy 2005: 33).

3. Az *el* igekötős igék kategorizálása

Az *el* igekötős igék csoportosításakor a családi hasonlóság elve alapján (Eysenck–Keane 1997: 283, Tolcsvai Nagy 2010: 28) a térbeli irányultság a kategóriák szervező egysége. Az egyes csoportokba sorolt igék között előrejelezhetően valamilyen szempontból nagyok lehetnek az eltérések, és ezek a különbségek annál nagyobbak, minél távolabb állnak a prototipikus *elme*gy igétől.

Az alábbiakban először az **irányjelölő igekötős igék** csoportjának kategorizálását végzem el: az első kategória tartalmazza azokat, amelyek valamilyen horizontális egyirányú folyamatot képeznek le, a második kategóriában szintén lineáris, de vertikális iránnyal rendelkező igekötős igék kaptak helyet, a harmadikban pedig azon igekötős igék szerepelnek, amelyek több irányba hatnak: jelentésük nagyjából megfeleltethető a *szét* igekötő jelentésével.

Az aspektualitás kérdéseire is kitérek; vázlatosan leírom a grammatikalizációs folyamatot: hogyan lesz az elsődleges határozószói jelentésből (térjelentés) a tér fokozatos háttérbe szorulásával, majd eltűnésével **befejezett-** vagy **folyamatosaspektus**-funkció. Először az irányjelölő igekötős igék körében, majd pedig a teljes igekészletben vizsgálom a folyamatot. A valamilyen térbeli irányultsággal rendelkező igekötős igék alkotják az első nagy csoportot, az irányjelölést még igen, de térbeli útvonalon való haladást jelentésszerkezetükben nem tartalmazó igék alkotják a másodikat, a harmadik csoportban pedig a tér- és irányjelentés nélküli igekötős igék találhatók.

Az értelmezés megkönnyítésére a leírásban a tájszavak köznyelvi megfelelőjét tüntetem fel, és megadom az aktuális jelentésüket is (ahol szükséges, körülírással); a nyelvjárási alakváltozatok a példamondatokban szerepelnek. A példamondatokban a dőlt vonal (/) között szereplő szavak vagy mondatok magyarázatképpen, a kontextus mind pontosabb megértésének a megkönnyítésére szerepelnek, ezeket maga a lejegyző, Sima Ferenc iktatta be. A Ø jel pedig (a köznyelvhez viszonyítva) valamilyen hiányt jelöl (pl. a mondatban nem szerepel határozatlan névelő). Azokkal a példamondatokkal, amelyek nem elsődleges jelentésben tüntetik fel a felsorolt igéket, nem foglalkozom.

A) Irányt jelölő igekötős igék

Az első csoportba tartoznak azok az igekötős igék, amelyeknek jelentésszerkezete egy fizikai térben leképezik a forrás-ösvény-cél sémát. A séma összetevői: FORRÁS (kezdőpont), CÉL (végpont), ÖSVÉNY (a forrást és a célt összekötő kontiguus helyek egymásra következése), IRÁNY (a cél felé mutat) (Tolcsvai Nagy 2010: 42). A példamondatok alapján a prototipikustól a periférikusig haladva valamilyen irányt kifejező igekötős igék a következők:

1. kategória:

- a) *elme*gy, *elszalad*, *elvetődik* 'véletlenszerűen elkerül valakihez', *elindul*, *elbrindul* 'valami távolabbi helyre pattan';

- b) *elvisz, elkísér, elkísért, elvezet, elbújtat, elküld* (valakit valahová), *elbrindít* 'elpattint, hirtelen mozdulattal eldob', *elrak, eldug, elkerül*;
 c) *eljön, ellop, elvesz, elhoz, elhív*.

2. kategória: *elesik, eltípor, eltemet, elültet*.

3. kategória: *elfakad, elhintezkedik* 'szétszóródik', *elrepsz, eltör, elvág, elvagdál, elválaszt*.

A legnagyobb számban az *elmegy* igekötős igére található adat: összesen 35, ebből elsődleges jelentésben az ige 26 példamondatban szerepel. Utána következnek az *eljön, elvisz* igék, 11-11 példamondattal.

1. kategória. A kategóriában olyan igekötős igék szerepelnek, amelyek egyirányú horizontális folyamatot képeznek le, és mivel a forrás-ösvény-cél sémának van idővonatkozása, a térbeli végpont elérésekor az esemény időben is befejeződik. Így általánosságban elmondható, hogy ezeknél az igéknél a térbeliség és az aspektualitás (perfektív funkció) azonos funkcióval bír.

1.1. alkategória. Az *elmegy* ige köré szervezhetjük az első alkategóriát: *elmegy, elszalad, elvetődik* 'véletlenszerűen elkerül valakihez', *elindul, elbrindul* 'valami távolabbi helyre pattan'. Összefoglalva az alkategóriához tartozó szavak mindegyikére érvényes, hogy:

- jelentésszerkezetükben három résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki;
- egy bizonyos térbeli horizontális útvonalon haladnak végig;
- kezdőponttól végpontig tartó folyamatot képeznek le, ahol a kezdőpontot és a végpontot a beszélő perspektívájából értelmezzük;
- az elsődleges figura, a trajektor egyben erőforrás, aki maga végzi a cselekvést;
- a figyelem középpontjában ez a cselekvő (prototipikusan emberi lény) áll.

Az utolsó két pont nem vonatkozik az *elbrindul* igére. A legfontosabb résztvevők, amelyeket az igék kidolgoznak: a trajektor (elsődleges figura: VALAKI), az első landmark (VALAHOVA) és a második landmark (VALAHONNAN).

Az *elmegy* igének csupán az elsődleges, prototipikus jelentését veszem, amelyet feljebb részletesen taglaltam. Mivel nagy számban szerepeltek a vizsgált szó-készletben, végpontok alapján rendeztem el őket. A következő példamondatokban szerepel ebben a jelentésben:

- a) Trajektor szerepel a mondatban, a landmark nem konkretizálódik:
Ēmĕgyĕk. 'Elmegyek'. *Hāt mingyā ěmĕk – vān eszĕmbe!* 'Hát mindjárt elmegyek – van eszemben!'. *Hā ěmĕgy*. 'Ha elmész'. *āmĕgy?* 'Elmész?'. *Ēmĕn*. 'Elmegy'. *ø gyĕrĕkĕk ěmĕntek?* 'A gyerekek elmentek?'. *Ojā sukombā /suttyombā/ ěmĕntek*. 'Úgy suttyomban elmentek.' *Īlā nene ěmĕn*. 'Ila néni elmegy'. *Mā ěmĕnt*. 'Már elment.'. *Ō el is mĕn, – ō fill – elmegy bizázt*. 'Ő el is megy, ő fél, elmegy bizony'. *Ággyā neki hús koronāt, osztĕnn ěmĕhet -:- szālāty fő, mĕntĕ!* 'Adjál neki hús koronát, aztán elmehet – szaladj fel, menj te!'

- b) A landmark meghatározott, konkrét személy:
Gyűsz? /motorbiciklin/ à – vār, māj fölüllök, ēmek veled! 'Jösz? /motorbiciklin/ a, várj, majd felülök, elmegyek veled!'
- c) A végpont, a landmark pontosan meghatározható, körülhatárolt fizikai tér:
Elmēgyēk heftōnn à pālotārē, à szúdrē. 'Elmegyek hétfőn a palotába, a bíróságra'. Ēmēgyēk à pāllāsrē érte?'Elmenjek a padlásra érte?' Tik ēmētēk à tēmplombā, mīnk mēg à mānyivā it fogunk innya-ēnni. 'Ti elmentek a templomba, mi meg a nagymamával itt fogunk inni-enni'. Ēmēt à gróf udvārābā, ott ígēt à vėlāg és ot lātā pāpot à gróf felesīgivel. 'Elment a gróf udvarába, ott világosság volt – égett a világ/gyertya – és ott látta a papot a gróf feleségével'. Nēcšivātollyātok! /ne zajongjatok/ -:- inkābb ēmek hāzā. 'Ne zajongjatok, inkább elmegyek haza'.
- d) A végpont (landmark) valamilyen személy, dolog vagy cselekvés által reprezentált fizikai körülhatárolt tér (a fizikai körülhatárolt teret mentálisan előhívjuk, de expliciten nincs kifejezve):
Ēm mēg ēmētēm hozzā mindēn esztendōnn -:- vivētem neki miko szivāt, miko csērēsnyēt. 'Én meg elmentem hozzá minden esztendőben – vittem neki mikor szilvát, mikor cseresznyét'. Pāpnāk à kutyājā utānnā ēmēt à cigāny utānn. 'A pap kutyája utánna elment a cigány után'. Rēggē tellysz szāndīkom vót, hogy ēmek gyūnni. 'Reggel teljes/valóban szándékom volt, hogy elmegyek győnni'. Ēmīty cigārētājē? -- mārkdō bē /a pénzt a tenyeredbe/. 'Elmész cigarettáért? – markold be a pénzt a tenyeredbe'. És osztēn ēggy / elmēt à pāpho szōgānyi. Á pāp ēkūtte itet szāntānyi. 'És aztán egy elment a paphoz szolgálni. A pap elküldte őt szántani'. Ēmēgyūnk csūszkānyi -:- sētīt vān, nem lēhecs csūszkānyi. 'Elmegyünk csúszkálni – sötét van, nem lehet csúszkálni'. Á pāp ēmēt misēznyi. 'A pap elment misézni'.
- e) A végpont képzeletbeli, 3D-s térben nem létezik:
Pokolbā ēmēhetēt. 'Pokolba elmehetett'.
- f) A végpont metaforikus vagy metonimikus:
Elmētūnk ōlīzšbe. 'Elmentünk disznóölésbe'. Osztānn ēmētēk törvīmbe. 'Aztán elmentek a törvénybe/bíróságra'.

Az *elszalad* ige intenzitása lényegesen nagyobb az *elmegy* igével szemben: ugyanannyi idő alatt a mozgó dolog nagyobb távolságot tesz meg. A jelentés eseményszerkezete így módosulhat: az elsődleges figura felegyenesedett testhelyzetben, arccal előre, futó mozgást végezve elhagyja a kezdőpontot (2. landmark), és átlagos járási sebességnél gyorsabb mozgással az 1. landmark által reprezentált végpontba jut. A következő kontextusban szerepel:

Ne piríd, me ēszālād. 'Ne pirítsd/bosszantsd, mert elszalad'. No mijāj, elszālātāk? 'Na mi az, elszaladtak?' Ēszālāt ēty kis' szālāmit is vēnni. 'Elszaladt/elfutott egy kevés szalámit is venni'.

A harmadik példamondat két szempontból is különbözik az első kettőtől. Az első kettőnél nincs megnevezve térbeli végpont, a beszélőtől való eltávolodáson van a hangsúly, míg a harmadik mondatban ez is kidolgozódik, elaborálódik. A leglényegesebb különbség pedig az, hogy a harmadik esetben az *elszalad* jelentése az *elmegy* ige jelentésével azonos, eseményszerkezetük megegyező: nincs intenzitásbeli különbség az *elmegy* alakhoz képest, helyettesíthető vele.

Az *elvetődik* jelentésszerkezete nagyon közel áll az *elmegy* ige szemantikai szerkezetéhez (VALAKI, VALAHONNAN saját energiaforrásból VALAHOVA megy), ám az ige magába foglalja az esetlegességet, a véletlenszerűséget, illetőleg a szándékatlanságot: a háttérben metaforikus kiterjesztés áll. A jelentésszerkezet passzív személyből félaktívra vált személyt tartalmaz: a trajektorra ható külső erő (amely az eseményt indikálja) mellett fontos, hogy az elsődleges figura a térbeli végpontot saját energiaforrásából éri el (az erődinamikáról l. Talmy 2000).

Léhet, hogy nyáronn ēvetődök odā. 'Lehet, hogy nyáron elvetődök/elkerülök oda'.

Az *elindul* esetében az ige szemantikai szerkezete 1. landmarkként a VALAHONNAN résztvevőt tartalmazza a fentiekkel szemben (a 2. landmark lesz a VALAHOVA). A hangsúly a folyamat kezdetén, a távoldás megkezdésén van: időben egy pillanat alatt lezajló eseményt (térben az első pár méter megtételét) képezi le. Az eseményszerkezet így redukálódhat: az elsődleges figura felegyenesedett testhelyzetben, arccal előre, járó mozgást végezve elhagyja a kezdőpontot (2. landmark).

Lēhetēt mā ugy estefelē, mikor elindótunk. 'Lehetett már úgy estefelé, amikor elindultunk'. /*Marasztaltak:/ Hāj rēggē vāty hājnóbā elindóhātnāk.* 'Haj reggel vagy hajnalban elindulhatnak'.

Az *elbrindul* ige némi kihágásokkal tartozhat az alkategóriához, mivel több szempontból is különbözik az igéktől: a trajektor (VALAMI) nem energiaforrás, valamilyen külső ráhatás következtében történik a mozgása (szenvedő tartalmat fejez ki); továbbá habár az ösvény, amelyet a páciens megtesz, mentálisan képződik le, a végpont kevésbé határozható meg; esetében szintén a VALAHONNAN résztvevő kerül a figyelmünk előterébe:

Ēbrindó /a fa/. 'Távoli helyre pattan'.

1.2. alkategória. A második alkategóriába az *elvisz*, *elkísér*, *elkísért* 'elkísér', *elvezet*, *elbújtat*, *elküld* (valakit valahová), *elbrindít* 'elpattint, hirtelen mozdulattal eldob', *elrak*, *eldug*, *elkerül* szavakat soroltam be. A felsorolt tranzitív igék közös jellemzői, hogy jelentésszerkezetükben sematikusán a következő résztvevőket tartalmazzák:

elvisz – VALAKI, VALAMIT (vagy VALAKIT), VALAHOVA, VALAHONNAN

Az elsődleges figura (trajektor: VALAKI) jelen esetben is cselekvő, erőforrás, de másra irányuló cselekvést hajt végre. A trajektor az ágens, a másodlagos figura (az 1. landmark) pedig páciens. Érvényes rájuk, hogy:

- kezdőponttól végpontig tartó folyamatot képeznek le, ahol a kezdőpontot és a végpontot a beszélő perspektívájából értelmezzük;
- jelentésszerkezetükben két fontos résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki (trajektor és az 1. landmark), ahol a trajektor energiaátvitelének köszönhető az 1. landmark helyváltoztató mozgása;
- egy bizonyos térbeli horizontális útvonalon haladnak végig.

Az alkategórián belül további három kisebb alkategóriát határozok meg.

1.2.1. alkategória. Az alkategóriához tartozó igekötős igék esetében az ágens maga is helyváltoztató mozgást végez, egy térben és időben mozog a pácienssel, párhuzamosan. Három ige tartozik ide: *elvisz*, *elkísér(t)*, *elvezet*. Ezek akár átmenetet is képezhetnek az első (1.1.) és a második (1.2.) alkategória között. Az alapszerkezet (a trajektor és a két landmark) csupán egy tárggyal bővül, és a trajektor saját energiaforrásból, járó mozgást végezve éri el célját. Az első három ige esetében a kezdőpont és a végpont pontosan meghatározható, az ige jelentésszerkezete sematikusan tartalmazza őket.

elvisz

Ēvittem hāromszor ā kórhāzbā. 'Elvittem háromszor a kórházba'. *Gyuszikāt vidd ē, bātyā!* 'Gyuszikát vidd el, bátyám!'. *Létrāt, lepedőt ā -:- hāt mé visznek el?* 'Létrát, lepedőt a – hát miért visznek el?'. *Lātod, biccēget, hogy elvitte.* 'Látod, bólogat, hogy elvitte'. „*Ēvitte ezēm és ezēm*” /idézi vkinek a panaszát/. 'Elvitte ez és ez'. *Csitāri hodikor elviszō tāncónyi?* 'A csitári búcsúkor elviszel táncolni?'. *Őncse odā ki, ā szél ēviszi.* 'Öntse oda ki, a szél elviszi'. *Ne fī mā, elvitte itet āz őrdög.* 'Ne félj már, elvitte őt az ördög'. *Lātod, āsszony, itt āz őrdög és elvisz, itt āz őrdög és ēvisz-:- bebūj āz āgy ālā és el fog vinni -:- juj, embēr, juj, embēr, mā itt āz őrdög.* 'Látod asszony/feleség, itt az ördög és elvisz, itt az ördög és elvisz – bebújik az ágy alá és el fog vinni – juj, ember/férfjem már itt az ördög'.

elkísér(t)

Elkísírlek. 'Elkísérlek'. *Gyurko, ēkísirtō házā? /a fosztóból, késő éjjel/.* 'Gyurko, elkísérsz haza?'. *Mājd én elkísírtem.* 'Majd én elkísérem.' *Jó, hogy elkísírtettē.* 'Jó, hogy elkísértél'.

elvezet

Csāg gyerünk, /csāg gyerünk, mājd én ēvezetēm ā lovākot, hogy többet mā nē igyā. 'Csak gyerünk, csak gyerünk, majd én elvezetem a lovakat, hogy többet már ne igyál'.

(Az *elkísér(t)* a korpuszban két külön címszóként van feltüntetve, de együtt taglalom, mivel nincs jelentésbeli különbség a két alakváltozat között.)

1.2.2. alkategória. Külön alkategóriához sorolhatóak az *elbrindít*, *elbújtat*, *elküld* igék. Ez esetben is az ágens energiaátvitelének köszönhető a páciens mozgása, de az ágens nem végez mozgást a cselekvést végző objektummal. Az *elbrindít* ('elpattint, hirtelen mozdulattal eldob') jelentésszerkezete nem tartalmaz végpontot, szemben az *elküld* és az *elbújtat* igékkel, ahol igen lényeges a térbeli végpont:

Ēbrindittyà /a fát/. 'Elpattintja a fát'.

Az *elküld* a prototipikus *elmegy* igétől már jóval távolabb helyezkedik el. Szintén beszélhetünk ágensről, akinek hatására a páciens valamilyen cselekvést (ez esetben járó mozgást) végez, de a lineáris útvonal (amelyet a páciens majd megtesz) mentálisan képeződik le:

Elküttem fokhagymájé. 'Elküldtem fokhagymáért'. És osztén egyg elment à papho szógányi. Á pàp ēkütte itet szántányi. 'És aztán egy elment a paphoz szolgálni. A pap elküdte őt szántani'.

Az *elbújtat* ige mintegy átmenetet képez az *elküld* és az *elvisz* lexémák között: jelentheti azt is, hogy az ágens valakivel együtt mozogva cselekszik, vagy csak „szóban”:

Elbújtatták /engem/. 'Elbújtattak engem'.

1.2.3. alkategória. Az utolsó alkategóriában szerepelnek az *elrak*, *eldug* igék, hiszen jelentésszerkezetük nem tartalmazza azt, hogy az ágens helyváltoztató (járó) mozgást végez. Az ágens egy része (leggyakrabban a karja) együtt mozog a tárggyal. Az útvonalat a páciens az ágens ezen „egy részével” együtt járja be, ahol a páciens, az elszenvedő mozg(atá)sának iránya vertikális irányba is megvalósulhat a horizontális irányon kívül (de horizontális irány mindig szerepel).

elrak

Öreg mānyinàk ēràkom à gyunyājāt /a cókmókját rakja el/. 'Az öreg nagymamának elrakom a dolgait, cókmókját'.

eldug

Gyukjātok el à āgybà. 'Dugjátok el az ágyba'.

Az *elkerül* ige mindhárom alkategória szélén (átfedésben) helyezkedik el. A szemantikai szerkezetében szereplő trajektor ugyan energiaforrás, aki önszántából cselekszik, és másodlagos résztvevőként a tárgyat (VALAKIT/VALAMIT) adhatjuk meg. A másodlagos figura a cselekvés oka: implicit (negatív) erőt tartalmazó entitás, és a trajektor az erő hatásának következtében cselekszik (járja be az ösvényt, ez

esetben mentálisan). A szemantikai szerkezet időbeli kezdő- és végpontja jóval hangsúlyosabb, mint a térbeli kiinduló- és végpont (az elemzett példamondat nem is tartalmazza a VALAHONNAN, VALAHOVA landmarkokat a jelentésszerkezetében):

/Az embernek olyan sorsa van,/ amit el nem kerülhet. 'Az embernek olyan sorsa van, amit el nem kerülhet'.

1.3. alkategória. Az első kategória harmadik alkategóriájához tartoznak az *eljön, ellop, elvesz, elhoz, elhív* igék. Az *eljön* igekötős ige szemantikai szerkezete csaknem teljesen megegyezik az *elmegy* jelentésbeli szerkezetével, az *elhoz* igekötős igéé pedig az *elvisz*-ével, az egyedüli különbség az, hogy folyamat térben ellentétes irányú: ebből kifolyólag már nagyobb a szemantikai különbség az ehhez az alkategóriához tartozó igékhez képest. Mivel azonban közös a közeledés, ebben a részben taglalom őket.

Míg az első két alkategória igéinél az *el* valamely (3D-s térben lévő) helytől, dologtól vagy tárgytól való távolodást fejez ki a beszélő szempontjából, addig ennél a kategóriánál éppen ellenkezőleg, közeledést jelentenek. Tulajdonképpen a két landmark, a kezdő- és a végpont cserélődik fel. A trajektor, az elsődleges figura (VALAKI) saját erőforrásból végzi a cselekvést. Az *eljön* kivételével mindegyik (*ellop, elvesz, elhoz, elhív*) tranzitív vonzatot tartalmaz, ezért itt is a tárgy lesz a másodlagos figura, a landmark, szemben az *eljön* igével, amelyhez 1. landmark gyanánt a VALAHONNAN, körülhatárolt vagy körülhatárolatlan fizikai teret adhatjuk meg. Az alkategóriához tartozó szavakról elmondható, hogy:

- közeledést jelentő igekötős igék;
- az elsődleges figura, aki saját erőforrásból végzi a cselekvést egy bizonyos térbeli, horizontális útvonalon halad végig;
- kezdőponttól végpontig tartó folyamatot képeznek le, ahol a kezdőpontot és a végpontot vagy a beszélő perspektívájából, vagy az általa megadott kezdő- és végpont alapján értelmezzük.

Az *eljön* ige sematikusan tartalmazza a VALAKI, VALAHONNAN, VALAHOVA résztvevőket. A beszélő elhelyezkedésének tere a folyamat végpontjaként adható meg; és mivel ez egyértelmű, várhatóan a kiindulópont fogalmazódik meg a támogató közegben (a példamondatokban azonban nem neveződik meg):

Én együvök. 'Én eljövök.' Együttem, hogy nincsen-i sör. 'Eljöttem, hogy nincsen-e sör'. Elgyűsz. 'Eljössz'. Vigzlsru /fosztóvégzésre/ ně gyere ē, mēgiszom à ríszéd. 'A fosztás végére ne gyere el, megiszom a részed'. No – ászongya – jó vān, májd elgyün mágā velem. 'No, – azt mondja – jól van, majd eljön maga velem'. Hā āgyün, mé nem. 'Ha eljön, miért nem'. Ēgyün vāgy hát, vāty hét ásszony ē! 'Eljön vagy hat vagy hét asszony, el!'. Még ēgyün /ugyi, még el? 'Még eljön, ugye még el?'. Hétfőn gyűjjön el! 'Hétfőn jöjjön el!'. Ápol nene is ēgyütt? 'Apol néni is eljött?'. Még à Pistā is āgyühet hozzāt segítényi. 'Még Pista is eljöhet hozzád segíteni?.'

Az *ellop*, *elvesz*, *elhoz* és *elhív* igék jelentésszerkezetében az elsődleges figura az ágens (VALAKI), a másodlagos pedig természetesen a tárgy, páciens (VALAMIT vagy VALAKIT). Általánosságban elmondható, hogy a kategóriához tartozó igéknél a kezdőpont és a végpont fontos szereppel bír. Hasonlóképpen az *ellop* és az *elvesz* igéknél is: szemantikai szerkezetükben a trajektoron és a tárgyon kívül tartalmazzák a VALAHONNAN, VALAHOVA résztvevőket (de az utolsó résztvevő az *elvesz* igénél kevésbé lényeges, ugyanis a legtöbb esetben, így a példamondatokban is a cselekvés a trajektor felé történik). Az *elvesz* ige az alkategórián belül annyiban specifikus, hogy a trajektor nem végez helyváltoztató (járó) mozgást a horizontális útvonal megtételekor, az útvonalat a páciens végzi.

ellop

Ággyig à cigány kémény alá tette ø létrát, ēloptà já húst, sunkāt, szalonnát. 'Addig a cigány kémény alá tette a létrát, ellopta a húst, sonkát, szalonnát'. *Disznót ēloponyi / – isz àz ugát!* 'Disznót ellopni – hiszen az ugat!'. *Hogy à Zobronn is ēlopták válami gyisznót.* 'Hogy a Zoboron is elloptak valamilyen disznót'.

elvesz

Vëdd ē tőle. 'Vedd el tőle'. *Vëdd!* 'Vedd el!' *Még ki is tagádhát /kizárhat az örökségből/ -:- Hāt pegyig vóε mā ilyen! -:- Vót, meg lesz is, de à apai ríszemet nem vehetyi el. Nincs àz àz Isten!* 'Még ki is tagadhat az örökségből – hát pedig volt már ilyen! – volt, meg lesz is, de az apai részemet nem veheti el. Nincs az az Isten!'. *Ēvëtte?* 'Elvette?' *Fàrkàs /d/ tājārò válótó vëttik el.* 'Farkasd tájáról származótól vették el.' *No vëdd ē!* 'No vedd el!'.

Az *elhoz* esetében a mozgás minden esetben a beszélő felé valósul meg (a beszélő saját, 3D-s tere felé), ezért a cselekvés térbeli végpontjaként definiálható.

elhoz

Mondom, én nem hozom ē. 'Mondom, én nem hozom el'. *Herengët-:- hozd el, no májd észünk.* 'Heringet, hozd el, majd észünk'. *Még nem hosztà el à gípet.* 'Még nem hozta el a gépet'.

Az *elhív* esetében hasonló a helyzet, mint az *elküld* igénél: a trajektor szóbeli utasításának (külső erőhatás) feltehetőleg a következménye lesz majd a páciens helyváltoztató mozgása. Mentálisan emellett leképződik, megkonstruálódik a folyamatosan megjelenő forrás-ösvény-cél séma, de másodlagos figuraként a VALAHOVA résztvevőt tartalmazza.

elhív

Elhíták ëngëm. 'Elhívtak engem'.

Összegezve a kategória összes lexémájánál a térbeli mozgás erőteljesen jelen van: a trajektor bizonyos ösvényen halad végig egy 3D-s térben (ÚT séma). Bizonyos kezdőponttól (forrástól) eltávolodó igékről van szó, és a cselekvés a végpont elérésével időben is megszűnik. Ezért a perfektív funkció a térbeli jelentéssel együtt kerül előtérbe, a kettő egyenrangúan fontos (az igekötő az imperfektív temporális viszonytal rendelkező igét perfektívvé teszi minden esetben).

Az aspektualitás szempontjából a kategórián belül külön kell említeni az *elindul*, *elbrindít* és az *elbrindul* igéket, mivel ezekben az esetekben a cselekvés megkezdésén van a hangsúly (a VALAHO NNAN landmark, a kezdőpont szerepel hierarchikusan elsőként). A térbeli kezdőpont (forrás) elhagyása által befejeződik az ige által leképezett cselekmény, ugyanis hogy a végpontot elérje-e a trajektor, vagy sem, nem lényeges. A „kezdét” pedig az idővel, időbeliséggel kapcsolható össze. Ez a „kezdét” a kezdőpont elhagyásának pillanatában megszűnik, befejezetté válik, ezért ezen igék esetében egy árnyalattal erősebb a perfektív funkció. Hasonló a helyzet az *elrak*, az *eldug* és az *elvesz* igéknél: itt a végpont hangsúlyozódik: az időbeli és a térbeli végpont elérése. Jóllehet ezeknél az ösvény rövidege is mérvadó, valamint a prototipikusan járó mozgást leképező *elmegy* igétől távolabb helyezkednek el.

2. kategória. A fenti kategóriában olyan térbeli mozgásról van szó, amely java-részt egyirányú és horizontális, a folyamat egy bizonyos lineáris útvonalat fel-tételez.

A második kategóriához tartozó igék esetében szintén beszélhetünk térbeli iránnyal rendelkező mozgásról, ám ezúttal nem horizontális, hanem vertikális irányban, tehát az alaphelyzet 90°-kal fordul el. Ezek száma a vizsgált anyagban várhatóan jóval kisebb: *elesik*, *eltipor*, *eltemet*, *elültet*.² A csoport tagjai mind valamilyen függőlegesen lefelé, a föld magva felé irányuló mozgást fejeznek ki. A következő jellemzőket sorolhatjuk fel:

- az elsődleges figura, a trajektor egyben erőforrás, aki maga végzi a cselekvést;
- kezdőponttól végpontig tartó folyamatot képeznek le, ahol a kezdőpont térben feljebb található a végponthoz képest;
- jelentésszerkezetükben két fontos résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki (a trajektor és az 1. landmark), ahol a trajektor energiaátvitelének köszönhető az 1. landmark helyváltoztató mozgása (az *elesik* kivételével);
- egy bizonyos térbeli vertikális útvonalon haladnak végig.

elesik

Montám, én elesék, csak ëccë supsz ø hóba! 'Mondtam, én elesek, egyszerűen csak zsupsz a hóba!'

eltipor

Ē nē gyiporjánák. 'El ne tiporjanak.'

² A továbbiakban az igéket betűrendben közlöm.

eltemet

Bánkigazgató:-: zenévé ētemettik. 'Bankigazgató – zenével eltemették'.

elültet

Elültetnyi à kiskerbe, [...] nyízegetnyi, hугyàn iperegyik. 'Elültetni a kiskertbe, nézegetni, hogyan fejlődik/növekedik'.

Az *elesik* igénél egy kis kitérőt kell tennünk két okból is: az első, hogy nincs tárgy-as vonzata (argumentuma), tehát az első landmark a VALAHOVA lesz. A második pedig, hogy ez szenvedő tartalmat fejez ki, mivel valami folytán, valaminek (a gravitációs erőnek) a következtében történik az esemény. Az eddigieknél a cselekvő szándéka, akarata irányította a cselekvést – tehát a cselekvő volt az energiaforrás, ezzel szemben az *elesik* igében a vonzóerő lesz az energiaforrás, habár a trajektor továbbra is a VALAKI marad. A többi igénél (*eltipor, eltemet, elültet*) a másodlagos résztvevő (vagy 1. landmark) a páciens marad, viszont a VALAHOVA 2. landmarkként szintén megjelenik szemantikai szerkezetükben. Az elsődleges figura esetükben természetesen a cselekvő, prototipikusan emberi lény, a VALAKI lesz.

A felsorolt igekötős igék mind vertikálisan lefelé történő folyamatot képeznek le, és az első három igében érvényesül a közismert metafora: FENT – JÓ, pozitív tapasztalat ellenben a LENT – ROSSZ, negatív tapasztalattal (*elesik, eltipor, eltemet*).

Nézőpontom szerint az ehhez a kategóriához tartozó szavaknál az irányjelentés és az időbeni befejezettség, a perfekтивitás éppolyan meghatározó (a térben lefelé, a föld középpontja felé irányuló esemény elménkben erőteljesen megjelenik, csakúgy, mint az időbeli végpont az esemény befejeződésekor), tehát nincs ebben a tekintetben különbség az első kategóriához képest.

3. kategória. A harmadik kategóriához tartozó igék ugyan számban meghaladják az előző kategóriát, az első kategóriához viszonyítva azonban messzemenően kevés példa található itt: *elfakad, elhintezkedik* 'szétszóródik', *elrepszott, eltör, elvág, elvagdalt, elválaszt*.

A feltüntetett igék igekötői nagyjából a *szét* igekötő jelentésében értelmezhetők. Feltételezésem szerint az indokolhatja ezen igekötővel való ellátottságukat, hogy a közös forrástól (egy magtól), illetőleg az egymástól való eltávolodásra helyeződik a hangsúly; a belső egység megbontódik, az elemek egymástól távolabbra kerülnek. Az *el* igekötőnek az irányjelölő funkciója (a kezdőponttól való eltávolodása) jelentős.

Az eddigi kategóriákkal ellentétben az ige nem egyirányú vertikális vagy horizontális útvonalat tartalmaz, amelyen az ágens vagy a páciens végighalad; a cselekvés egyszerre **több irányba** valósul(hat) meg, minimálisan két ellentétes irányba (pl. *elválaszt*). Lényeges különbség az is, hogy a cselekvés ágensének vagy páciensének kiinduló, kezdetleges állapota megszűnik, megváltozik a cselekvés végrehajtásával: legalább egy vagy több részre bomlik (az ige jelentésszerkezete tartalmazza az állapot megváltozását). Az esemény egy körülhatárolt vagy körülhatárolatlan fizikai térben megy végbe, ahol míg a páciens térbeli helyzete kismértékben változik, állapota viszont lényegesen: a térbeli kezdőpont (forrás)

egyezik a páciens kezdetleges állapotával. Időben addig történik a cselekvés, amíg el nem éri a végleges (néhol szándékolt) létezési formát. A térbeli végpont nem konkretizálódik, jelentésszerkezetük nem is tartalmazza a VALAHOVA résztvevőt, ezzel szemben az időbeli végpont hangsúlyos lesz csakúgy, mint a végleges állapot, a cél elérése: metaforizációnak lehetünk szemtanúi, illetőleg a tér erősen absztrahálódik, az egymástól való eltávolodás kerül előtérbe.

Ebből következik az, hogy a perfektív funkció az előző kategóriákhoz képest jelentősebb lesz. A kategória tagjai kevesebb közös tulajdonsággal rendelkeznek:

- az igék a kezdetleges állapottól a végleges állapotig tartó folyamatot képezik le;
- jelentésszerkezetükben két fontos résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki (trajektor és az 1. landmark), ahol a trajektor energiaátvitelének köszönhető az 1. landmark állapotbeli megváltozása.

Az *elrepsz*, *eltör*, *elvág*, *elválaszt*, *elvagdal* igék szemantikai szerkezetükben a trajektor egyértelműen a VALAKI lesz, másodlagos résztvevőnek (1. landmark) pedig a VALAMIT, tehát a tárgyat adhatjuk meg, amelynek állapota az időbeli végpont elérésének a pillanatában megváltozik, az idő az állapotváltozás bekövetkeztével ér véget. A trajektor (ágens) energiakifejtésének következtében jön létre a páciens változása.

elrepsz

Ērepsztyi. 'Elrepszti'.

eltör

Ētörte à Ilà, básszá mēg! 'Eltörte az Ila, bassza meg!'.

elvág

Elvāguk à gērēndāt -:- āggyà ide à függōmōt. 'Elvágjuk a gerendát, – adja ide a fülbevalómat'.

elválaszt

Vállásszá el, Bencsi bācsi! 'Válassza el, Bencsi bácsi!'.

elvagdal

Bōzsi nene ēty kis kōtīst sūthetēt vōnà à -:- mālē 'kukuricalizbō sūtvē, vāzsbà sūtyik, mēcúkorozzāk, elvagdojjāk' -:- gāncà 'kukoricagombóc'. 'Bőzsi néni egy kis kötést (nagybőjti étel, csíráztatott búza leve leőrölve és megsütve) süthetett volna – málé, 'kukoricaliszból sütve, sütővason sütik, megcukrozzák, elvagdossák' – ganca 'kukoricagombóc'.

Az *elfakad* és az *elhintezkedik* ('szétszóródik'), valamint a második példamondat esetén az *eltör* igéknél az energiaforrás elvontabb: bár nem neveződik meg, tudvalevő, hogy valamilyen (belső) nyomás, levegőmozgás stb., tehát megfoghatatlan természeti jelenség az esemény előidézője, így a trajektor (VALAMI) „elszenvedi” a külső erő hatását.

elfakad

Ēfākād ā epīm, hā ā jó Isten nem könyörő rājtam. 'Elfakad az epém ha a jó Isten nem könyörül rajtam'.

elhintezkedik

Hú hintészkegyik ē /dehogy szóródik a toll! 'Hol szóródna el!'

eltör

Pāpnāk ā kutyājja utānna ēmēnt ā cigāny utānn. Cigāny ētörte ā lábāt. 'Papnak a kutyája utána elment a cigány után. Cigány eltörte a lábát'.

Az első nagy csoportról tehát elmondható, hogy a vizsgált tájszóanyagban az *el* igekötő az *elmegy* prototipikus igéből kiindulva irányjelölő és perfektív funkcióval bír, az igék jelentésszerkezetében a cél elérésére irányuló cselekvéskor (mozgáskor) megjelenik a tér (forrás-ösvény-cél séma), és ha a tér (végpontja vagy kezdőpontja) háttérbe kerül, a befejezett aspektus előtérbe kerüléséről beszélhetünk. A csoporthoz tartozó igék mind valamilyen mozgást kifejező igék.

B) Elvontabb irányt jelölő igekötős igék

A második csoportba sorolt igekötős igéknél a forrás-ösvény-cél sémából az IRÁNY összetevő válik meghatározóvá. Még térben ugyan a forrás és a cél valamelyest jelen van, de a trajektor nem halad végig az ösvényen (deszemantizáció figyelhető meg). A leképződő ösvény a távolságot reprezentálja: az *el* ennél a csoportnál távolabb levést, a beszélő személyétől való messzebb kerülést fejez ki.

1. kategória: *elenged, elveszejt* 'elveszít', *elveszt, elkurjant* 'elkiált';
2. kategória: *elvész* 'elveszik', *elvan* '1. messze van, 2. hosszabb ideig van'.

Ehhez az „átmeneti” csoporthoz sorolható a legkevesebb ige.

1. kategória. Az *elenged, elveszejt, elveszt* és *elkurjant* igéknél az elsődleges figura (VALAKI) egyúttal cselekvő, ágens, a másodlagos résztvevő pedig a tárgy (páciens). A kategória tagjairól megjegyezhető:

- a kezdőpontot a beszélő perspektívájából értelmezzük;
- jelentésszerkezetükben két fontos résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki (trajektor és az 1. landmark);
- az elsődleges figura, a trajektor egyben erőforrás, aki maga végzi a cselekvést;
- a figyelem középpontjában ez a cselekvő (prototipikusan emberi lény) áll.

elenged

Engedd el itet! 'Engedd el őt!'

elveszejt

Ē nē veszejd à píszt! Kēnyeret kolédāt -:- még à rēvērēndāt is ēveszejtētte vónā. 'El ne veszítsd a pénzt! Kenyeret koledált (helyi népszokás) – még a reverendát (pap öltözéke) is elveszítette volna'.

elveszt

Gundótám, hogy elvesztētte. 'Gondoltam, hogy elvesztette'.

elkurjant

Hà tē ēkurjantod mágád. 'Ha te elkurjantod magad'.

Az A csoport 3. kategóriájához hasonlatosan az esemény lényeges pillanata az lesz, hogy a cselekvés időben eléri végpontját, és mivel az „ösvényen” való térbeli végighaladás is eltűnik, a térbeliség háttérbe szorulásával a befejezett aspektus még inkább előtérbe kerül: ez lesz az elsődleges funkció az irányjelöléssel szemben.

2. kategória. Az *elvész* és az *elvan* igéknél a trajektor lehet VALAKI vagy VALAMI, és szintén a beszélő referenciapontjától bizonyos irányban távolságot fejeznek ki, de amiben az összes eddigi lexémától lényegesen eltérnek, az az, hogy jelentésszerkezetükben a másodlagos résztvevő a VALAHOL lesz. Érvényes rájuk, hogy:

- a kezdőpontot a beszélő perspektívájából értelmezzük;
- jelentésszerkezetükben két fontos résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki (trajektor és az 1. landmark).

elvész

Bācsák ēveszne! 'Bárcsak elveszne!'.

elvan

Csāk tōlünk elvā kéztōl nāgyonn -:- Ūlāk !/! -:- plāne, hā gyalog mēn à embēr. 'Csak tőlünk elvan kéztől nagyon/messze van – Újlak – pláne, ha gyalog megy az ember'. *Mēggyig ēvānnāk āzonn à hitvāny muzinn.* 'Meddig elvannak azon a hitvány mozin'.

Az *elvész* ige esetében az igekötő az eddigiekhez hasonlóan perfektív és irányjelölő funkciójú. Az *elvan* igét viszont érdemes részletesebben tárgyalni. Az első példamondatban szereplő igekötős ige a köznyelvi jelentésekkel szemben más jelentéssel is rendelkezik (*elvan kéztől* 'messze van'). Az időbeliség valamelyest háttérbe szorul a térbeliséggel szemben, ugyanis egyértelműen meghatározható a térbeli kezdőpont (referenciapont) és a végpont, továbbá a hangsúly a kettő közötti távolság kifejezésén van. Tehát azzal, hogy a térbeliség (elsődleges funkció) dominál, ezen igekötős ige kivételt képez az összes csoporthoz képest. A második példamondatban nem határozható meg időbeli kezdő- és végpont, de a térbeli vonatkozás (a referenciaponttól távol található) és a temporális folyamat igen (az ige szemantikai szerkezete tartalmazza az állapotot – hasonlóképpen az első példamondathoz). Tehát az *elvan* esetében a perfektív funkció egyértelműen hát-

térbe szorul, helyette folyamatos aspektust találunk a jelentésszerkezetben. Ez az igekötős ige vezet át az utolsó, C csoportozhoz.

Összegzésképpen elmondható: a B csoportozhoz tartozó igék nagy részében megjelenik a térbeli irány (a beszélő kiindulópontjától el, távolabb), de az ösvény (a forrás-ösvény-cél sémában) metaforizálódik, a távolság leképezését szolgálja (a trajektor nem végez rajta helyváltoztató mozgást). A perfektív funkció (az *elvan* kivételével) az első csoport igéihez képest jelentősebb. Az *elvan* ige igekötője pedig már folyamatos aspektusjelentéssel is bír.

C) Térbeli irányultság nélküli igekötős igék

A legutolsó csoportban található az az igekötős igék, amelyeknél a tér már háttérbe szorult, az ÚT sémáról az IDŐ sémára helyeződik a figyelem: a forrás-ösvény-cél séma időben értendő (kezdet-tartam-vég). Az esemény valamely időbeli végpont (végeredmény) eléréskor befejeződik, vagy valamely időbeli kezdőpont elhagyása után megkezdődik. Az igekötő a csoportozhoz tartozó igéknél kizárólagosan az aspektusfunkciót hordozza magában, az eseményt befejezetté vagy folyamatossá teszi. Az alábbi igék egyikénél sem találunk térbeli irányulást (39 darab):

1. kategória:

- a) *elalszik, elhisz, elkanászkodik* 'kanásszá válik', *elkezd, elkussant* 'elbóbiskol', *elnyarvog* 'elsírja magát', *elszenderedik* 'elbóbiskol, elalszik', *elvádít, elvádol* '1. elvádol, 2. elvállal'.
- b) *elalít* 'elaltat', *elbabrál* 'elront', *elbeszél, elénekel, elfelejt*, *elkésik, elmesél, elmos, elpántol* 'elpáhol', *eltagad* 'letagad', *elválík*, *elvégez, eláll* 'megszűnik', *elcsap* 'járművel elgázol', *elfogy, elmarad, elműlik, elpusztul, elrág, elreszel* 'lereszeli', *elrohad, elsevenyedik* 'elsenyved'.

2. kategória: *elálmosodik, elbámul* 'hosszabb ideig, egyfolytában bámul', *elbeszélget, elizélkedik* 'hosszabb ideig tétlenkedik', *elkukucsálgodik* 'hosszabb ideig leskelődve báméskodik', *elmothyog* 'hosszabb ideig pizsmog', *elnéz, elszórakozik* 'hosszabb ideig szórakozik'.

A tájszóanyag alapján arra következtettek, hogy az aspektusjelentés, tehát a folyamatos és a befejezett aspektus egyaránt a térbeli irányultság metaforizációjából alakult ki. Természetesen az alábbiakban a két aspektust megkülönböztetve sorolom be a szavakat.

1. kategória. Az első kategóriában a befejezett aspektusjelentéssel rendelkező *el* igekötős igék találhatóak. Aszerint, hogy időbeli kezdetet vagy végpontot fejeznek-e ki, további két alkategória elkülönítése tanácsos.

1.1. alkategória. Az első alkategóriában olyan igekötős igék találhatóak, amelyeknél a cselekvés kezdete hangsúlyozódik, csupán időbeli kezdőpont határozható meg, a végpont a jelentésszerkezetben nem jelenik meg (hagyományosan akció-

minőségnek nevezik). Az igekötő itt is perfektivál, befejezetté teszi az igét. A következő szavak sorolhatók ide: *elalszik*, *elhisz*, *elkanászkodik* 'kanásszá válik', *elkezd*, *elkussant* 'elbóbiskol', *elnyarvog* 'elsírja magát', *elszenderedik* 'elbóbiskol, elalszik', *elvadít*, *elvádol* '1. elvádol, 2. elvállal'. A trajektor (VALAKI) minden esetben cselekvő, prototipikusan emberi lény, de a vonzatok már nem egységesíthetők.

elalszik

Māskíp ē nem alszik az a gyerek, csak ölbe. 'Másképp el nem alszik az a gyerek, csak ölben'. *Osztēm mā elaluttunk, hájnóbā főverték /felkeltettek/.* 'Aztán már elaludtunk, hajnalban felverték'.

elhisz

Nem igaz az, nem elhiszem, hogy nem akarja senki, – nem akár nő-sőnyi! 'Nem igaz az, nem elhiszem, hogy nem akarja senki – nem akar nőszülni!'. *āszt ēhiszēd?* 'Azt elhiszed?'. *Hidd ē, hogy nem, mēk sē kóstolom /a kínált bort/.* 'Hidd el, hogy nem, meg se kóstolom'. *Hāt nem hinní el sēnki, hogy reggē vān rā ez a ruhā advāl /a kisgyerekre/.* 'Hát nem hinné el senki, hogy reggel van rá ez a ruha adva'. *Még a Pityi Palkó sē fogjā elhinnyi.* 'Még a Pityi Palkó se fogja elhinni'. *Nem akarjā elhinnyi.* 'Nem akarja elhinni'.

elkanászkodik

Ēkánāszkogyik – nem fognāk vele birnyáfā. 'Elkanászkodik, nem fognak vele bírni'.

elkezd

Totyogóss „, elkezd a gyerek totyognyi”. 'Totyogós – elkezd a gyerek totyogni'. *ø fosztóbā esszevesztek ā! -:- ēkeszte Ēmēr.* 'A fosztóban összevesztek a! – elkezdte Emer'. *Ēkesztek főznyi.* 'Elkezdtek főzni'.

elkussant

Ālmottā? -:- Ā, nem, ēkussantottām kicsinyt. 'Álmodtál? – Á, nem, elbóbiskoltam kicsit'.

elnyarvog

Csāk el ne nyarvogd magád. 'Csak el ne sírd magad'.

elrendel

Ērēndőte. 'Elrendelte'.

elszenderedik

Ippē hogy ēszēndērēttem /fél tizenkettő vót/. 'Éppen hogy elszenderedtem – fél tizenkettő volt'.

elvadít

Ázé vādítottá el. 'Azért vadította el'.

elvádol

Vādollyának el. 'Vádoljanak el'. *ø gyerekét nem vādolom ē, me csin-talán.* 'A gyereket nem vállalom el, mert csintalan'.

1.2. alkategória. Az itt található igék által leképezett cselekvés az igekötő révén eléri a végpontot, az esemény időben befejeződik. Az alkategórián belül további két kisebb alkategória különíthető el.

1.2.1. alkategória. Az elsőben a cselekvés időbeli végpontja hangsúlyozódik (a trajektor állapota nem változik): *elalít* 'elaltat', *elbabrál* 'elront', *elbeszél*, *elénekel*, *el-felejt*, *elkésik*, *elmesél*, *elmos*, *elpántol* 'elpáhol', *eltagad* 'letagad', *elválík*, *elvégez*.

elalít

Elalítom à gyereket -:- főverēm /álmából/. 'Elaltatom a gyereket – föl-
verem'.

elbabrál

Csák ēbābrānād. 'Csak elrontanád'.

elbeszél

Ēbeszíte ø bājāt. 'Elbeszélte a baját'.

elénekel

Ír lē, elínekölöm. 'Írd le, elénekelem'.

elfelejt

Ēny is tuttām, ēfelejtettem. 'Én is tudtam, elfelejtettem'. *Mā el is ·fe-lejtettem, ø hugyám mongyāk -:- nem gyün eszēmbē.* 'Már el is felejtettem, hogyan mondják – nem jön az eszembe'. *Jobb, hā elfelejtyik.* 'Jobb, ha elfelejtik'.

elkésik

Gyere / nem fogok várnyit – még ēkísünk! 'Gyere, nem fogok várni – még elkésünk!'.

elmesél

Rēggelyig ē nem mesénim. 'Reggelig el nem mesélném'. *Ēmesénink rēggejig is.* 'Elmesélnénk reggelig is'.

elmos

/Ha/ akarjāk, ēnyis ēmosom. 'Akarják, én is elmosom'. *Nē mozd el aggyég /az edényt/.* 'Ne mosd el addig'.

elpántol

Ollyákat rāvér /a kisgyerek seggére/, ugy ē pāntollyá, csak úgy brung. 'Olyanokat ráver, úgy elpáholja, csak úgy brung'.

eltagad

Tē mindēnt ētāgacc! 'Te mindent letagadsz!'

elválik

Māj elvālik, fijām, ālunnyi kő. 'Majd elválik fiam, aludni kell'.

elvégez

Dehogy vígesztük el /a tollfosztást/, à frāncot! -:- hāt mēk kő fosztányi, hā nem ākáruk is. 'Dehogy végeztük el, a francot! – hát még kell fosztani, ha nem akarjuk is'.

Kiemelhető az *elbabrál* ige. A *babrál* ige jelentése a nyelvjárásban megegyezik az Értelmező kéziszótárban található 2. jelentéssel ('pepecsel, piszmog valamivel'), ám az *el* igekötő hozzákapcsolásával az 'elront' jelentés hordozója lesz a nyelvjárásban. Ez azt jelenti, hogy az *el* igekötő időbeli befejezettség jelentéséhez – a térbeli eltávolodáshoz hasonlóan – (a megszűnés által) negatív értékdimenzió társul.

A példa alapján az igekötő hasonló oknál fogva kapcsolódhatott a *tagad* igéhez is (*eltagad*) – felcserélve a *le* igekötőt, illetőleg az alábbi csoportból a *csap* igéhez is, új jelentést hozva létre a nyelvjárásban ('valamilyen járművel elgázol').

1.2.2. alkategória. A cselekvés befejeztekor a trajektor alakváltozáson megy keresztül, vagy megszűnik: *eláll* 'megszűnik', *elcsap* 'járművel elgázol', *elfogy*, *elmarad*, *elmúlik*, *elpusztul*, *elrág*, *elreszel* 'lereszal', *elrohad*, *elsevenyedik* 'elsenyved'.

eláll

Őnālā elātāk à szelek /és azért lett rosszul/. 'Őnála megszűntek a szelek/bélgáz'.

elcsap

Ēcsāptā. 'Elcsapta/elgázolta'.

elfogy

Ēfogyott à bor. 'Elfogyott a bor'.

elmarad

De bēzēg mā ēmārādt, /nincs/. 'De bezzeg már elmaradt'.

elmúlik

Sok helē fosztānāk à fālubā, szívē -:- igy elmúll à tél. 'Sok helyen fosztanak a faluban, széjjel – így elmúlik a tél'. /Hány óra?/ – ēmút

szíjástó. 'Elmúlt szíjastul'. Vågý mā ēmúták? /a fájdalmak/. 'Vagy már elmúltak?'

elrág

Bevetyik /huncutságból a legények/ à tókét à kúdbà. Ezektő kikerő. -:- Ugorjā mā, me ērāgják à sárāmpót. 'Bevetik a tókét a kútba. Ezektől kikerül – ugorjál már, mert elrágják a sorompót'.

elreszel

Ángyálbille~sodronc~sulāncà -:- sulāncot -:- krumpikāsāt, lisztēs kāsāt -:- à, főzők kócos háluskāt -:- ēreszelēm à krumpit, nyers krumpit, közékaverék lisztēt / – kócos háluskà. 'Angyálbille, sodronc, sulanca – sulancot (ételnevek) – sulancot – krumpliskását, lisztes kását – a, főzők kócos haluskát – elreszelem a krumplit, nyers krumplit, közé keverek lisztet – kócos haluska'.

elrohad

Ēnyim mēg mind ērohāt tàvāl / a szőlőm/. 'Enyém meg mind elrohad tavaly'.

elsevényedik

Elsēvényedēt, / silány. 'Elsenyvedt, silány'.

elfogy

Ēfogyott à bōr. 'Elfogyott a bor'.

2. kategória. Az idő további absztrahálódásával, illetve az időbeli végpont háttérbe kerülésével a tartam (folyamat) előtérbe került: így válhatott a folyamatos aspektus kifejezőjévé az *el* igekötő. Úgy vélem azonban, hogy a perfektív funkció kismértékben „átöröklődik”, mivel az esemény időbeli kezdőpontja alig érzékelhetően, de jelen van az igekötő révén. Ezek alapján a vizsgált tájszóanyagban Kiefer Ferenc meghatározásához hasonlóan (Kiefer 2000: 465) a folyamatos aspektus együtt jelentkezik a perfektív funkcióval e kategória szavain belül.

Összesen nyolc, elsődlegesen folyamatos aspektust kifejező igekötős ige található a tájszóanyagban: *elálmosodik, elbámul* 'hosszabb ideig, egyfolytában bámul', *elbeszélget, elizélkedik* 'hosszabb ideig tétlenkedik', *elkukucskátkodik* 'hosszabb ideig leskelődve báméskodik', *elmotyog* 'hosszabb ideig pizsmog', *elnéz, elszórakozik* 'hosszabb ideig szórakozik'. Ebben az esetben is érvényes az, hogy a trajektor a cselekvést végző entitás (prototipikusan emberi lény), aki saját energiaforrásból végzi a cselekvést, de további vonzatok tekintetében nagyok az eltérések a kategórián belül.

Amint látható, a nyelvjárás érdekessége, hogy a visszaható igeképzővel rendelkező, eleve hosszabb folyamatot kifejező igékhez is társult az igekötő

(*elizékedik, elkukucskálkodik*). A sztenderdben pedig a *motyog* igéhez sem kapcsolódik igekötő, tehát ez további sajátásként tüntethető fel. Habár a kategória minden igéje olyan cselekvést fejez ki, amely időben folyamatos, mégis társulnak az igékhez folyamatos aspektusjelentéssel rendelkező igekötők. Feltehetően az aspektusjelentések kialakulásánál nagy szerepe lehetett az ige jelentéstartalmának. Az igekötő jelentése már teljesen sematikusá vált. Mivel az időbeli kezdőpont és végpont nem hangsúlyozódik (a befejezettség vagy a megszűnés), negatív értékdimenziót nem tartalmaznak ezek az igék.

elálmosodik

Ot nem ālmosogyik el /az éjjeli műszakban/, ahol ő lēssz. 'Ott nem álmosodik el, ahol ő lesz'.

elbámul

Ēbāmó, mind ā nap arātāzsbā. 'Elbámul, mint a nap az aratásban'.

elbeszélget, elszórakozik

Ēszórakoznāk, ēbeszīgetnek. 'Elszórakoznak, elbeszélgetnek.'

elizékedik, elkukucskálkodik, elmotyog

Ēkukucskākogyik /az unokája egymagában/, ő mindēnt mēgnīz -:- ő ēmotyog, ēēzēkēgyik ott. 'Elkukucskálkodik, ő mindent megnéz – ő elmotyog, elizékedik ott'.

elnéz

Āhugyān elnyīzlek. 'Ahogyan elnézlek'.

A megállapításokat összegezve a C csoporthoz tartozó igék igekötői aspektusfunkcióval bírnak (az igekötő jelentésváltozása végbement). A perfektív funkció lesz lényeges, amelyhez az *elbábrál* esetében negatív értékjelentés is társul. A folyamatos aspektusú igekötős igéknél kismértékben szintén jelen van az időbeli befejezettség, de negatív értékjelentéssel nem számolhatunk. Továbbá megjegyzendő, hogy a csoportot alkotó példák alapigéi közül egyik sem mozgásige: többségében valamely állapotot, folyamatot fejeznek ki.

A példaanyag vizsgálata során kirajzolódott az *el* igekötő teljes grammatikalizációs folyamata, és annak alapján, hogy az utolsó csoportban található a legtöbb ige, megállapítható, hogy Nyitragerecsér *el* igekötős igéiben az aspektusjelentésnek domináns szerepe van.

4. Az igekötős igék jelentésbeli sajátosságai a nyelvjárásban

Az *el* igekötő sajátos, nyelvjárásban megvalósuló jelentései a következőképpen foglalhatók össze. Az alaki tájszavak között vizsgáltam az *eltagad* igét, amely

a köznyelvi *letagad* helyett szerepel. Az *el* igekötő a térjelentéséből adódóan (a *le* igekötőhöz hasonlatosan) negatív értékjelentéssel is bír, ezért könnyen a *le* helyébe kerülhetett.

A valódi tájszavak kategóriájában a következő fogalmi (tautonimikus) tájszavakra koncentráltam: *elbrindul*, *elbrindít*, *elizélkedik*, *elkukucskálkodik*, *el-motyog*. Az első kettőnél az *el* a térbeliség és a perfekció hordozója, míg az utóbbiaknál folyamatos (és részben perfektív) szereppel bír, ez a nyelvjárás sajátos jelensége (a hosszabb folyamatot leképező igékhez folyamatos aspektusú szerepben társult az igekötő). A névbeli tájszóknál (*elhintezkedik*, *elkussant*, *elnyarvogja magát*) értelemszerűen nincs lényeges jelentésbeli különbség, jelentésükben megegyeznek a köznyelvi megfelelőjükkel.

Nyitragerencsér jelentésbeli tájszavai közül az *elvádol* jelentése megfeleltethető a sztenderd *elvállal* szóval, az *eltér* pedig az *elfér*-rel, viszont az *elvan* lexémának csak az egyik jelentése egyeztethető, a másodikban a 'távollevés, messzelevés' kifejezője. Ez a nyelvjárásban realizálódó jelentés az *el* funkcióiból szépen levezethető. Az *elcsap* és az *elbabrál* igék jelentése feltételezésem szerint úgy jött létre, hogy az igekötő perfektív funkciójához negatív értékdimenzió is kapcsolódott (az időbeli végpont, megszűnés hangsúlyozódik, nem a távollevés).

5. Összegzés

A jelentéstani vizsgálat során az *el* igekötő folyamatos jelenésváltozását követtem: a kategóriákhoz tartozó igekötős igék tulajdonságainak meghatározásával az igekötő poliszém jelentéshálózatát tártam fel. Prototipikus példányként az *elme gy* igekötős ige szerepel, ahol az igekötő és az ige jelentésszerkezete kölcsönösen kidolgozza egymást. A prototipikusságot az a tény is igazolja, hogy a korpuszban éppen az *elme gy* igére található a legtöbb adat. Az igekötő az elemzés alapján térbeli funkcióval rendelkezik elsődlegesen, ehhez kapcsolódik az időjelentés. A központi példánytól való távolodáskor egyre kevesebb kategóriára jellemző tulajdonság volt meghatározható. A térbeliség háttérbe szorulása (tér metaforizálódása) figyelhető meg mindaddig, amíg ezt a szerepet teljesen át nem veszi az aspektusfunkció. Az igekötőnek így több, szemantikailag összefüggő jelentésrendszere rajzolódott ki, és így alakultak ki az egyes csoportok, kategóriák és alkategóriák.

Olvasatom szerint az első csoportban található a tér- és időjelentést egyaránt kifejező igekötős igék, amelyben további kategóriákat a térbeli irányultság alapján különítettem el. Ennél a csoportnál az időjelentés alatt perfektív funkciót értek, tehát az esemény a térbeli végpont elérésével időben is befejeződik. Feltételezhető, hogy a perfektív funkció volt az első jelentésbővülés. A korpuszban szereplő igekötős igék közül összesen 31 ige tartozik a csoport szavai közé, és a térbeli távolodáshoz prototipikusan negatív értékdimenzió kapcsolható. A második, átmeneti csoportban (amelyben csupán 6 ige található) az elvontabb irányjelentéssel és erősebb időjelentéssel rendelkező igekötős igék szerepelnek, ahol a térbeliség háttérbe kerülése az ösvény deszemantizálódásának a következménye. A harmadik, legnagyobb (39 szóval rendelkező) csoportban már a térbeli jelentés

teljesen háttérbe szorult: az igekötő az idő, az aspektus kifejezőjévé vált; úgy a befejezettség, mint a folyamatosság hordozója.

Megjegyzendő, hogy azokkal a példamondatokkal foglalkoztam, amelyekben az igekötős igék az elsődleges jelentést tartalmazták, így további kutatás tárgya lehet majd a metaforák és a metonímiák részletes vizsgálata, kirajzolódása.

SZAKIRODALOM

- Eysenck, Michael W.–Keane, Mark T. 1997. *Kognitív pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Geeraerts, Dirk–Speelman, Dirk 2010. Heterodox concept features and onomasiological heterogeneity in dialects. In: Geeraerts, Dirk–Kristiansen, Gitte–Peirsman, Yves (eds.): *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 23–39.
- Iglai Edit (megjelenés alatt). *Kognitív nyelvészet és dialektológia*. Kísérlet a kognitív megközelítés nyelvjárási lexikológiában való alkalmazására.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3*. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 453–518.
- Kiss Jenő (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kristiansen, Gitte–René, Dirven (eds.) 2008. *Cognitive sociolinguistics: language variation, cultural models, social systems*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In: Tolcsvai Nagy Gábor–Ladányi Mária (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17–58.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford.
- Nilsson, Anneli 2001. Semantic shift among adjectives in the Southern-Swedish dialect of Scania. *Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund* 39: 227–40.
- Sándor Anna 2007. Ebben az évben lenne kilencvenéves Sima Ferenc. *Magyar Nyelv* 103: 351–4.
- Szelid, Veronika–Geeraerts, Dirk 2008. Usage-based dialectology. Emotion concepts in the Southern Csango dialect. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6: 23–49.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- Talmy Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Volume I. Concept Structuring Systems. The MIT Press, Cambridge.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011a. Kognitív egység és funkcionális változás a magyar nyelv történetében. *Magyar Nyelv* 107: 257–76.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011b. RAJTA és BENNE. Két rokon helyviszony jelentéséről. In: Kozmács István–Vanócné Kremmer Ildikó (szerk.): *A csitári hegyek alatt*. Írások Sándor Anna tiszteletére. Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 231–41.

Tóth Katalin

doktorandusz

Közép-európai Tanulmányok Kara
Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra

SUMMARY

Tóth, Katalin

Meanings of verbs involving the preverb *el-* in the dialect of Nyitragerencsér

The present paper reports on a cognitive semantic investigation of verbs involving the preverb *el-* in the local dialect of Nyitragerencsér. The proposed semantic structures are based on Langacker's theory and methodology. Departing from the directional meaning of *el-* as in *elmegy* 'go away', and utilising the prototype principle, the rest of the functions of that preverb can be derived, and the necessary categories and subcategories can be drawn up. The corpus on which this study is based comes from the collection of dialectologist Ferenc Sima and satisfies the fundamental requirements as defined by functional linguistics.

Keywords: verbs involving the preverb *el*, cognitive semantics, Nyitragerencsér